

топонімійної мікросистеми регіону дозволяє припустити, що ойконіми Борезина, Дубівці, Садки та ін. — відантропонімні, а не відапелятивні утворення. На це прямо вказують як топонімівірні, найчастіше посесивні, афікси, так і нерідко давня двожка фіксація назви поселення, що завжди відбивала приналежність новозаснованого об'єкту в певній особі.

Серед вичленуваних із твірних основ ойконімів Опілля відапелятивних слов'янських автохтонних антропонімів значне поширення має група іменувань, взятих з номенклатури представників тваринного [11] і рослинного світу [5], від назв народностей [5], органів і частин людського тіла [3], страв та продуктів харчування [3], різноманітних предметів побуту [3], імена, дані дитині за певною рисою характеру, поведінки [2], за зовнішнім виглядом [2]; окрему групу становлять імена з неясною або сумнівною семантикою [14].

Наявність відапелятивних слов'янських автохтонних імен у твірних основах багатьох поселень Опілля — один із факторів, що свідчить про давність виникнення значної кількості населених пунктів досліджуваної території.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді. — Вінніпег-Ванкувер, 1974.
2. Горпинич В.О. Кононативні власні імена як джерело вивчення історичної морфеміки української мови // Питання історичної ономастики. К., 1994.
3. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVIII ст. — К., 1988.
4. Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1895-1990. — Т. 1-3; 1901. — Т. 5, 1903. — Т. 7.
5. Етимологічний словник української мови. — К., 1982-1985. — Т. 1-2.
6. Илчев С. Речник на личните и фамилни имена у българите. — София, 1969. — С. 9-37.
7. Йосифінська (1785-1788) і францисканська (1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. — К., 1965.
- 7а. МСБГ. — Матеріали до словника буковинських говірок. — Чернівці, 1972 -1989. — Вип. 1-6.
8. Морощкин М.Я. Славянский именованье или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. — СПб., 1867.
9. Розов В. Українські грамоти XIV - першої половини XV в. — К., 1928. — Т. 1.
10. Словник української мови. К., 1970-1980. Т. 1-11.
11. Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен. Записки отделения и славянской археологии русского археологического общества. — СПб., 1903. — Т. 6.
12. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. — К., 1947.
13. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. — К., 1969.
14. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. — К., 1995.
15. Шематизм всечестного клира епископской дієцезії греко-католической Станиславівської на рік... Львовы, 1886-1914.
16. Akta grodzkie i ziemskie // ЦДІА, Ф.6, оп.3, спр. 1-2; Ф.10, оп.4, спр.2.; Ф.10, оп.4, спр.2.
17. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie. — Lwów, 1869-1935. — Т. 1-25.
18. Kummerer Ritter von Kummersberg Karl. Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien. — Wien, 1855.
19. Matricularum Regni Polonia Summaria. — Varsovia, 1907-1908. Pars 1-3.

Мирослав Юрків

ГІДРОНІМИ І ОЙКОНІМИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Гідроніми і ойконіми становлять своєрідний шар лексики, що вирізняється просторовою локалізацією, виявляє різноманітні зв'язки як лінгвального, так і екстралінгвального типу. Останні пов'язані з соціальними, економічними, культурними, побутовими та іншими чинниками. Наприклад, ойконіми на *-їь* утворювалися ще в праслав'янську епоху, найвища продуктивність їх творення, як свідчать дослідники, припадає на середину першого тисячоліття, а верхня межа функціонування — кінець XII - початок XIII ст. [1, 20]. Гідроніми як назви природних і ойконіми як назви створених людиною географічних об'єктів характеризуються великою стійкістю, й у зв'язку з цим, вагомою інформативністю, оскільки значення, закріплене в топонімах, є досить стійким і

життєвим, незважаючи на нашарування різних епох і різноманітних семантичних змін. Гідроніми і ойконіми є продуктом певних часових фаз номінації, певного відтинку історії того чи іншого регіону з його заселюваннями та переміщеннями населення і функціонуванням тих мов, що давали життя топонімам. "Кожний топонім, - пише З.Франко, - це вціліла мовно-археологічна пам'ятка, в якій ми можемо тільки реставрувати семантичну, словотвірну та словозмінну структури і, відштовхуючись від них, із більшою чи меншою вірогідністю пов'язати з певною епохою як часом виникнення чи модусом топонайменування" [2, 29]. Наприклад, назву села Ятвяги Мостиського району Львівської обл. можна пояснити, пов'язуючи її із західнобалтійським етносом, який був активним учасником слов'янської історії щонайменше протягом трьох століть - з кінця X до кінця XII ст. Таку ж назву мали села Прибілля Жидачівського і Побережне Городоцького районів Львівської обл. [3, 19].

Протягом тривалого історичного розвитку суспільства стійкі назви топооб'єктів могли видозмінюватись структурно і нечасто піддаватися перейменуванням. Так, наприклад, змінювались родові форми: Яремче на Яремча, м'яка група на тверду: Сколе на Сколе, іменникові форми на прикметникові: Мукачів на Мукачеве, перейменовувались Жаб'є (на Верховину), Погост (на Зарічне), Жовква (на Нестерів) тощо.

Неможливо, наприклад, пояснити походження назви р. Мис без існування апелятива "мис" (частина суші, яка гострим кутом входить у водний простір - море, озеро, річку). Гідронім Тічка мотивується географічним номенклатурним словом "теча" (течія річки) і т. ін. [4, 115].

Гідроніми і ойконіми є наслідком багатьох етапів номінації, а нерідко і співіснування різних онімних систем. Тому одні та другі, хоч і давні, все ж підпорядковуються закономірностям тієї мови, на ґрунті якої вони виникли. Власне, це і є тим чинником, завдяки якому підтримується цілість ономастичного простору. Проте слід мати на увазі, що ономастикон певного регіону зазнає впливу як екстралінгвальних (історичних, соціальних, естетичних), так і лінгвальних (спричинених самою природою найменування) чинників. При цьому екстралінгвальні чинники прив'язують онім до відповідної епохи, а лінгвальні, не маючи такої прив'язаності, опосередковано її встановлюють. Гідроніми і ойконіми творяться за законами мови і, отже, підлягають лінгвістичному вивченню. З погляду семантики та структурно-морфологічної будови вони разом з іншими топодериватами творять одну з підсистем мови, що характеризується сукупністю тополексем і топоморфем, відповідно і однорідних за значенням і однотипних за мовним джерелом. Як вважає О. Купчинський, одержати інформацію про географічну назву за межами лінгвістики неможливо, а сама лінгвістика є ключем для розуміння й осмислення інформації назви [5, 5].

Відомі дослідники топонімів В.Топоров і О.Трубачов відзначають цінність гідронімних і ойконімних назв ще й у тому, що вони, будучи переважно непрозорими для носіїв відповідної мови, гарантують більшу збереженість від різних свідомих змін і переосмислень, таких частих в історичній традиції. У свою чергу, це пояснює переваги в ступені об'єктивності лінгвістичних свідчень [6, 3]. Проте специфіка походження власних назв переконує, що треба враховувати екстралінгвальні чинники, тобто географію, історію, етнографію, соціологію тощо. Так, Б. Горнунг зауважує: "Право лінгвістів на вивчення топонімів як однієї з категорій мови не знімає специфіки розвитку топонімів, їх зміни, особливостей географічного поширення типів і т.д. Все це настільки залежить від позамовних факторів, що змушує топонімста бути не лише лінгвістом" [7, 126]. Отже, процес номінації топонімів зумовлений багатьма суспільно-історичними чинниками, що становлять собою діалектичну єдність, і тому до їх вивчення треба підходити комплексно, з урахуванням як лінгвальних, так і екстралінгвальних факторів.

Вивчення гідронімів і ойконімів ускладнюється ще й тим, що треба врахувати первісність якоїсь етнічної групи на даній території та межі її поселення, треба дослідити племінні міграції та залишки їх тимчасової чи постійної осілості, а також міжплемінні контакти. У них (гідронімах та ойконімах) можуть бути законсервовані певні віджилі слова або слова вимерлих мов, може простежуватися ширинність та змінність різномовних найменувань, у них відбиті деякі засвоєванні чужих номінацій первісним населенням. Так, наприклад, назву р. Серет пов'язують із індоєвропейською основою *ser "литися, текти" чи зі скіфо-іранською "*сарант*" або з фракійською *ser з тими ж значеннями [8, 133]. За даними О.Трубачова, ця назва була занесена давнім населенням Балканського півострова, яке розмовляло якоюсь із вимерлих індоєвропейських мов, і

вона примикає до назв *Seretion, Seretos*, що визначається як ілпирійські залишки в топонімії І Балканського півострова. Про це свідчить також суфікс **-инг** у давній назві р. Дністер *Агалінг*, відзначеній Певтівгеровими таблицями. Цей суфікс **-инг** ніби-то підтверджує думку про германську приналежність цієї назви. В. Томашек, Ф. Браун, Т. Лер-Сплавинський використовують назву *Агалінг* як доказ появи східних германців, готів або бастарнів. Складність визначення етимона в онімах ще й у тому, що ономастична лексика порівняно з апелювативною важче піддається етимологізації. Це, на думку О. Купчинського, зумовлено тим, що в основу топоніма могли лягти однакові чи близькі за звучанням, але різні за семантикою апелютиви (або й власні назви інших об'єктів), які, виходячи із сучасного звучання топоніма, неможливо однозначно ідентифікувати. Крім того, забуті або невідомі сьогодні апелютиви, тобто ті, в яких не зафіксовано в джерелах та словниковому фонді сучасної української мови. У таких випадках зв'язок між апелютивом і топонімом переривається. Це також пов'язано з давністю виникнення топоніма, тобто чим давніша І назва і чим значніші її зміни, тим менша ймовірність достеменної етимологічної ідентифікації гідроніма чи ойконіма та встановлення його первісного звучання [8, 123].

Гідронім чи ойконім може бути пізно засвідчений у матеріалах. Тому, на думку М. Худаша, такі назви могли бути омонімічними, тобто в час свого виникнення ойконіми, наприклад, могли бути назвами інших топооб'єктів-посесивів (урочища, поля, гаю, лісу тощо) і бути документально засвідченими лише після того, як передалися населеним пунктам, які в них чи на них виникли вже пізніше. У феодальне середньовіччя, коли ще не практикувалися суцільні реєстри назв усіх населених пунктів, а в т. зв. гродських і земських актових книгах як об'єкти купівлі-продажу, шлюбних контрактів, заповітів і т. ін. У таких випадках гідроніми чи ойконіми могли офіційно письмово не реєструватися цілими століттями. Слід зважити на те, що деякі писемні пам'ятки не дійшли до нашого часу [9, 298-299].

Недостатньо аргументоване вивчення часто призводить до сумнівності або помилкового тлумачення власної назви. Це виникає, головним чином, через неправильне поєднання методів дослідження, а також через різні домисли, що не підкріплені фактами, оскільки принципи номінації тісно пов'язані не тільки з характером самих об'єктів, а й з мотивами виникнення назв цих реалій. Мотивація будь-якої назви - це комплекс причинно-наслідкових зв'язків, які по-різному виражаються в назвах і різною мірою доступні для спостереження та вивчення. Тому кожний дослідник стає на хиткий ґрунт імовірнісної ономастики. Непрозорість назви не завжди є свідченням давності, бо вона могла виникнути внаслідок фонетичних змін чи перекручення назви, так само, як не всяка прозорість є свідченням "молодості" назви, оскільки не виключеним є і народне етимологізування. У зв'язку з цим можна говорити про ймовірнісну гідронімію чи ймовірнісну ойконімію [10, 42]. Часто у свідомості і мовленні народу шукання етимона здійснюється як тлумачення зі смислом, пристосування до чого-небудь близького за значенням, уявлення про те, що є істина.

Так, наприклад, назви річок Липа, Гнила Липа, Золота Липа (бас. Дністра) відповідають апелютиву *липа*. Як відомо, в середні віки висадження лип, липових гаїв було народним звичаєм. Окрім того, липа - основне джерело поліпшення медоносності бджіл, адже одне дерево липи дає стільки меду, скільки цілий гектар гречки. У ті часи мед заміняв цукор, висушений цвіт - чай, обгорілі гілки - олівець, з лика молодих лип шпели личаки і виготовляли рогожу, а віск був основним засобом освітлення. Отже, згідно з народною етимологією, ці гідроніми виникли внаслідок онімізації апелютива.

Зовсім по-іншому трактує походження назв цих річок В. Петров. Насамперед він звернув увагу на те, що нижче від них впадає в Дністер річка Стрипа. Ці притоки течуть паралельно. За своєю будовою вони одноструктурні, мають ту саму другу кінцеву частину **-па**. Крім того, перша частина гідроніма Стрипа (стр-) збігається з назвами інших суміжних річок Стрий, Стрв'яз, Стир. Таким чином, ці назви двокомпонентні, а обидва компоненти, зазначає автор, балтійського походження. До того ж слов'янські мови найближче споріднені з усіх індоєвропейських мов саме з балтійськими (литовською, латиською та давньопрусською). Цим назвам у балтійських мовах відповідають латиське *stray a* - "течія", *strove, straume* - "потік", *straus* - "ручай", *staujs* - "бистрий, швидкий", литовське *strove* - "течія, потік, ручай", *stirna, stime* - "річка". У цьому ж зв'язку варто згадати укр. *струм'янь, струмок*, ст.-слов. *струн*. Друга ж частина **-па** не суфікс, а самостійне слово. Воно

засвідчене в балтійських мовах і значить "річка". Пор. давньопруське *ape* - "річка", латиське *upe* "річка, потік, ручай". Отже, перед нами річкова назва типу "ріка + ріка", при цьому обидві компоненти цієї дублетної назви мають балтійські мовні відповідності. Такий спосіб розчленовано:

найменування річок був поширеним за давнини [11, 79].

О. Трубачов висловлює думку про спорідненість дністровських назв із компонентом *Липа* (по Гнила Липа, Золота Липа) з гідронімом *Луна (Дуна)*, при цьому вказує, що перебіг ц/у в гідронімах і терені України міг відбутися як іллірійське явище [12, 152-155]. Проте важко пояснити, чойі дніпровська Луна лишилася поза цим фонетичним процесом. Можна лише припускати, и дніпровська назва з'явилася до зазначеного фонетичного явища в іллірійській мові, а коли цей проц відбувся, гідронім Луна був поза іллірійським мовним масивом.

Т. Лер-Сплавінський, аналізуючи назву Луна, вбачає тут індоєвропейський корінь **leup/lowp/lu* який до цього часу зберігся зі старим значенням у таких слов'янських словах, як польськ. *typle, hipac, hip* рос. *лунить, луна*, лит. *lauryti*, санскр. *lorauati* "ранити, шкодити" та ін. [13,71].

ОДіахматов назву річки Lurія (пр. Бзури) в Польщі пов'язував з кельтськими назвами річі Центральної Європи, а ЮЛокорний подає паралельно кельтський та іллірійський споріднені матеріал.

Таким чином, ми тут бачимо народноетимологічну перебудову гідроніма Липа, оскільки лінгвальному чуттю носіїв мови властиво приєднувати незрозумілі слова до продуктивних лексичні гнізд. Є.О-гін такі випадки називає *арадикацією*. Крім того, він радить замість терміна *народі етимологія* вживати інший термін *адидаеція*. Слово, що утворює топонім, є суттєвим для населені лише в момент утворення, народження топоніма, потім ця семантика з нього швидко вивітруєть [14, 10]. І тому, як відомо, в топонімах, на відміну від загальних назв, їх дескриптивна функці;

поступається перед функцією називною. Предметна співвіднесеність топоніма нерідко перебуває зредукованому стані, що часом призводить до повної асемантизації, до розвитку "чистог топонімічного значення.

Деколи при визначенні походження гідроніма чи ойконіма безпосередній етимон підмінюю опосередковано. Наприклад, нп. Петухівка, Жуківка, Баранівка часто пояснюють апелятивню етимонами петух, жук, баран. Проте таке тлумачення є помилковим, оскільки ці назви не маю безпосереднього відношення до апелятивів. Вони утворилися не через те, що там було багато петухі жуків і баранів, а за приналежністю цих поселень Петухові Жукові, Баранові, тобто шляхс ойкомімізації антропонімів.

Вивчаючи гідроніми і ойконіми, треба узагальнити особливості творення і функціонувані топонімів різних класів, враховувати варіативність топонімів, причини, що їх породжують; втра первісної семантики (деетимологізацію) і сучасну семантичну структуру топоніма (народно-псевдоетимологічні переосмислення); частоту вживання і стійкість. Ці явища і процеси впливають і розвиток системи топонімічного словотвору, на зміни і перебудови словотвірних моделей.

Отже, при вивченні гідронімів і ойконімів треба зважити на різні чинники, що безпосередні чи опосередковано могли впливати, або ж впливали на їх найменування, а саме: 1) просторова часову локалізацію топооб'єкта; 2) міграційні етнічні процеси; 3) народноетимологічну перебудові гідроніма чи ойконіма; 4) граматичну будову тополексем тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутао Д.Г. Ойконімія Покуття // Автореф. дис. на здобуття вченого ступеня д.ф.н. - Чернівці. - 1992.
2. Франко З.Т. Хто ми? Звідки родом? - К. - 1990.
3. Непокупний А.Б. З мовної спадщини ятвягів // Мовознавство. — 1971. — №6.
4. Железняк І.М. Гідронімія України й діалектна *nomina topographica*. // Проблеми дослідження діалект лексики і фразеології української мови // Тези доповідей. - Ужгород. - 1978.
5. Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічні досліджень. - К. - 1981.
6. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Приднепровья. - М. - 1963.
7. Горнунг Б.В. Из выступления на ономастичній конференції. // Принципы топонимики. - М. - 1964.
8. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. - К, - 1973.

9. Купчинський О. А. Топоніми Вінниці і Чернівці в інтерпретації В. Гнатука і Є. Тимченка. // Українська історична та діалектна лексика. - 36. З. - вил. 3. - Львів. - 1996.
10. Худаш Л.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. - К. ~ 1995.
11. Суперанська О.В. Імовірнісна ономастика // Мовознавство. - 1971. - № 4.
12. Петров В.П. Найдавніші назви річок // Укр. мова в школі. - 1963. - № 1.
13. Трубочев О.М. Названім рек Правобережної України. - М. - 1968.
14. Lehr-Splawiiiski T. O pochodzeuiiu i praocjczyznie Slowian. - Poznaii. - 1946.

Наталія Лісник

МІКРОТОПОНІМИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ПОЗИТИВНОГО І НЕГАТИВНОГО РЕЛЬЄФУ

Західним Поділлям прийнято називати територію Тернопільської області без її північних районів (Кременецького, Лановецького і Шумського), що здавна належали до Волині. Географи локалізують Західне Поділля між Розтоцько-Опільською географічною областю на заході і Товтровим кряжем на сході України [7, 79]. Рельєф названої території частково пересічений. Розчленована глибокими каніоноподібними долинами рік місцевість Придністров'я переходить у центральній частині Тернопільщини в смябохвилясту з окремими підвищеннями, які тут називають могилами горбами, горами і т.п. [4, 6].

Предметом свого дослідження ми обрали назви мікрооб'єктів, тобто мікротопоніми Західного Поділля, які мотивовані означеннями рельєфу. Ці найменування вважаємо найдоцільніше розглянути за такими групами:

1. Мікротопоніми, мотивовані назвами позитивного рельєфу.

2. Мікротопоніми, мотивовані назвами негативного рельєфу.

Проаналізуємо кожну з виділених груп мікротопонімів, детальніше.

1. Мікротопоніми, мотивовані назвами позитивного рельєфу.

Мікротопоніми цієї групи є найчисельнішими у наших матеріалах. Вони становлять приблизно 45 % від загальної кількості назв на позначення рельєфу.

Найбільшу кількість найменувань об'єктів позитивного рельєфу репрезентують деривати з лексемами *гора* та *горб*. Значення цих слів та утворені за їх допомогою мікротопоніми проаналізуємо нижче.

Гора-1 "підвищене місце" (1, 1.309):2. "підняття, що помітно виділяється на земній поверхні серед рівнин, а також серед плоскогір'їв чи в гірській місцевості" [6, 151]. Наведені географічні терміни виступають твірними основами найменувань найрізноманітніших географічних об'єктів: Гора (вул. — Вас., Кпч.: ( ) Гус.; гора — Осв.: Бщ.; к. села — Крн.: Мнє.; Стар.: Пдв; пас. — Джр.: Чрт.; поле — Бкв.: Пдг. та ін.).

Доволі часто апелятив *гора* виступає у сполученні з різними атрибутивами, які відображають особливості підвищення (гори) або ж вказують на особу, що має якесь відношення до найменування об'єкта.

1. Мікротопоніми з атрибутивами на позначення характерних рис іменованих об'єктів. Наявні у мікротопонімах цієї групи означення можуть вказувати на :

а) колір об'єкта: Біла Гора (вул. — Вл.: Трб.; гора — Бвр.: Трн.);

б) розмір та форму об'єкта: Висока Гора (гора — Врб.: Пдг.; Тре.: Злщ.; поле — Двж.: Трн.; ч.лісу—Лпш.:Брщ.), Вузька Гора (гора—Врб.: Пдг.), Тупа Гора (гора—Злщ.:Збр.);

в) характер, структуру ґрунту об'єкта : Камінна Гора (гора — Рнв.:Збр.; поле — Бц.: Трн.), Кам'яна Гора (гора — Лпш.: Трб.; горб — Звл.; Пдг.; хугір — Звл.: Пдг.);

г) порядок розміщення об'єкта: Підзадна Гора (поле — Мнл.: Збр.), Середня Гора (гора : Кнх.: Кзв.; пас. — Скл.: Трб.; поле — Кзл.: Кзв.), Третя Гора (пас. — Н.Птл.: Бщ.);

д) наявність або відсутність лісного покриву на об'єкті: Лиса Гора (гора — Гвр.: Трб.; кв.: Брж.; ліс—Звл.: Пдг.; горб—Гич.: Мнє.; пас. — Зли.: Трб.; поле—Бцн.,Жвт.: Трн.), Пуста Гора (гора—Щпн.: Кзв.);

¹ Після двокрапки вказуємо район, до якого належать названі тут поселення